

Kunst op de tast

Een beschouwing door George Kabel

Uit: catalogus Slot Zeist 1999 van Stichting Kubes te Zeist

Deze bijdrage gaat over een bijzondere wijze van kunst waarnemen, namelijk over kunst op de tast. Van oudsher is de beeldende kunst sterk visueel van aard. Ruimtelijke kunstwerken kunnen echter ook via de tastzin beleefd worden. Het creëren van kunst op de tast is een unieke activiteit met een geheel eigen stileringswijze en deze heeft een eigen plaats binnen de kunstwereld.

Essentieel aan kunst is, volgens de gangbare esthetiek, het idee. Het idee speelt zich af waar de kunst wordt geboren, namelijk in de geest van de kunstenaar. Dit idee, dat bijvoorbeeld een gedachte, een opvatting, een concept, een plan, een innerlijk beeld of een visioen kan zijn, heeft geen waarneembare vorm zolang het in de geest blijft. Voor de verwezenlijking van het idee is het belangrijk dat het een stilering krijgt, een stilering die er toe leidt dat er een emotionele overdracht van het idee kan plaatshebben. Het is in die stilering dat kunst tot kunst wordt. Een idee dat op geen wijze wordt gestileerd en derhalve ook geen emotionele overdracht krijgt, is geen kunst. De emotionele overdracht komt tot stand als het publiek ontvankelijk is voor het ondergaan van de emotie. Want bij kunst als meest verheven vorm van communicatie hoort contact met het publiek.

De westers georiënteerde beeldende kunst is sinds heugenis op de visus ingesteld. Immers de waarneming van beeldende kunst geschiedt in het algemeen via het gezichtsvermogen. Dit geldt uiteraard ten aanzien van tweedimensionale kunstobjecten zoals schilderijen en tekeningen. De vanzelfsprekendheid van het 'zien' van beeldende kunst geldt ook ten aanzien van driedimensionale of ruimtelijke kunst. Beelden en sculpturen worden op een afstand bekeken en zelden aangeraakt. Dit laatste is zelfs vaak niet wenselijk en niet mogelijk. Veel musea verbieden, met het oog op voorkomen van beschadigingen en in verband met verzekeringsvoorwaarden, het aanraken van kunstvoorwerpen. Voorts leven we in een cultuur waarin het zien dominant is ten opzichte van het betasten. Aanraken is in veel gevallen zelfs taboe. Men kijkt vreemd op als iemand een plant of een auto geheel aftast. Een willekeurige voorbijganger met de handen bekijken, loopt meestal uit op een handgemeen. Daarentegen mogen we straffeloos naar mensen kijken.

Toch is er een groep in de samenleving die van de tast afhankelijk is, namelijk die van ernstig slechtziende en blinde mensen. Zij zijn alleen via de tastzin in staat om kunstobjecten waar te nemen. Hun vingertoppen zijn als het ware hun ogen.

Het 'eenzijdige' visuele karakter van de huidige kunstcultuur en de vooral op de visus gerichte esthetische theorieën hebben evenals de filosofie en de wetenschap hun oorsprong in het klassieke Griekse denken. Het Griekse denken was sterk visueel van aard. Voor de Grieken was

de waarneming via het oog duidelijk het belangrijkste. Het woord 'theorie' is – etymologisch gezien – verwant met het Griekse woord voor zien. Aristoteles meende dat wetenschap alleen bedreven kon worden met behulp van de visuele waarneming. Deze overmatige en eenzijdige waardering van zien, is nog steeds dominant in onze hedendaagse cultuur. Uitdrukkingen als 'eerst zien en dan geloven', en de populariteit van TV, video, film, billboards, displays, pictogrammen en het belang van een mooi uiterlijk, getuigen hiervan.

De dominantie van de visuele waarneming heeft gedurende de geschiedenis het denken beïnvloed. Het paradigma van kijken en zien is blijkbaar zo bevoorrecht dat zelfs het denken als hoogste geestelijke principe sinds Plato zelden anders dan met behulp van een visuele metafoeriek wordt beschreven. Veel gebruikte metaforen voor denken of een gedachte zijn: inzicht, perspectief, reflectie, toelichten, het licht zien, bespiegeling, eye-opener, zienswijze, visie, enzovoort. Vaak gebezigde uitspraken zijn: 'we zullen nog wel zien' of 'het niet zien zitten' of in ogenschouw nemen". Deze beeldspraken en uitdrukkingswijzen zijn zo ingebakken in onze taal dat we ze niet eens meer als beeldspraken bewust zijn. Het is zelfs moeilijk, zo niet onmogelijk, om anders dan in deze metaforen over het denken te spreken. Het westerse denken is een logisch, abstract, metafysisch of fysisch denken geworden.

Onze blik op de werkelijkheid is daardoor in vele opzichten sterk vernauwd. Een eenzijdige nadruk op de zintuiglijke waarneming via het oog, gecombineerd met het uitsluitend toelaten van abstract rationeel denken, heeft zijn prijs. Namelijk een onderwaardering van de intuïtieve en gevoelsmatige aspecten van het menselijk bestaan. Of anders gezegd: in onze cultuur geldt het denken zelf nog steeds als hoogste geestelijk principe. Het voelen is secundair. In de waarneming prevaleert het zien boven de tast.

Uit het historisch materiaal van de beeldende kunst valt op te maken dat de stilering overwegend op de visus is ingesteld. De moderne beeldend kunstenaars gaan nog steeds hoofdzakelijk over op het visueel uitbeelden van hun ideeën. Deze zintuiglijke verenging betekent in feite een verarming voor de beeldende kunstcultuur.

De vraag kan gesteld worden of de reguliere beeldende kunst voor blinden ook kunst is. In het extreme voorbeeld van schilderkunst is het meteen duidelijk dat het geen kunst is voor hen. Iets wat je niet kunt waarnemen, kan geen kunst zijn. Zo zullen muzieklanken geen kunstsensaties opwekken bij dove mensen. Voor ruimtelijke kunst ligt dat anders. Het is, mits niet te groot, aan te raken en af te tasten.

Is daarmee ruimtelijke kunst ook kunst voor blinde mensen? Ja en nee. Er zijn blinde mensen die een esthetisch genot ervaren door het betasten van beelden. Een blinde man gaf eens als commentaar: 'Al tastend volg ik de handen van de kunstenaar over een beeld. Ik word medeschepper van zijn wereld die zich verenigt met die van mij'.

Het komt ook voor dat beeldhouwwerken in het geheel niet toegankelijk zijn via de tastzin. De 'David' van Michelangelo in de stad Florence (Italië) is, vanwege zijn grootte, alleen op afstand en via de visus te bewonderen. Dit beeld is voor blinde mensen geen kunst.

De reguliere, ruimtelijke kunst is ook niet bedoeld om het enkel aan te raken. Het is vooral bedoeld om het te zien. Weliswaar worden beeldhouwwerken in het algemeen met de handen gemaakt door ziende kunstenaars. Toch is het zien belangrijk geweest tijdens het

ontstaansproces van het werk. De keuze van het materiaal wordt in veel gevallen bepaald door het beoogde visuele effect. Een metershoog beeld van prikkeldraad kan imponerend zijn, maar het is in ieder geval verstandig om het niet aan te raken. Bij de keuze van het materiaal (bijvoorbeeld de soort steen) wordt vaak ook gelet op de kleur en lichtwerking ervan. In de vormgeving kunnen kleurverschillen en schaduwwerking een belangrijke rol spelen.

Het op de tast waarnemen van beeldende kunst levert een geheel andere gewaarwording en sensatie dan de visuele waarneming. Zoals kijken en zien de meest gangbare metaforen zijn voor denken, zo is tasten het meest voor de hand liggende beeld voor emotioneel voelen. In veel talen gebruikt men zelfs voor beide dezelfde woorden: het Nederlandse 'voelen', het Duitse 'fühlen', het Engelse 'to feel' en het Franse 'sensibilité' staan voor zowel wat je met de tastzin doet als voor emoties. Andere woorden als raken en geraakt worden, zijn synoniem voor zowel lichamelijk contact als voor emotionele ontroering. Het zien behoudt altijd een ruimtelijke afstand tot het object, hoe dicht men het object ook nadert. Tussen het denken en de werkelijkheid waarop het betrekking heeft, blijft altijd een tijdsverschil bestaan. Zij vallen nooit samen. Als denken met zien wordt vergeleken, is de overeenkomst het afstand nemen. Denken en zien hebben een zekere afstand tot hun object. Beide kunnen als het ware om het object heen lopen en het vanuit meerdere perspectieven bekijken. Naast deze overeenkomst is er ook een verschil. Zien is ruimtelijk afstand nemen, terwijl denken afstand nemen in de tijd is.

Tasten is in die zin het 'omgekeerde' van zien. Het is niet afstand nemen, maar juist een toenadering. De afstand wordt verkleind tot een direct contact tussen subject en object. Zoals de tastzin het ruimtelijke contact impliceert en beoogt, impliceert en beoogt emotioneel voelen het fysiek-tijdelijk contact en het samenvallen in de tijd. Tasten staat dus dicht bij het emotioneel voelen en kijken dicht bij het denken.

In de haptonomie (hapsus is het Griekse woord voor gevoel) geldt als uitgangspunt, dat via de tastzin belangrijke informatie wordt verkregen, waarmee wij ons leven kunnen ordenen met betrekking tot onze omgeving. Door middel van aanraking ervaren wij sensaties als warmte, vochtigheid, ruwheid, gladheid, zwaarte, tocht, etcetera. Deze informatie is sterk verbonden met ons gevoel. De tastzin bepaalt daarmee in sterke mate ook ons gevoelsleven. De tastzin is ingesteld op communicatie en door de lichamelijke ervaring die men door de aanraking opdoet, wordt het gevoel verdiept. Het is eerder een voelend denken, dan een denkend voelen. De haptonomie meent dat via de tast een evenwicht mogelijk kan worden tussen gevoel en verstand.

Er zijn duidelijke verschillen tussen de effecten van de visuele waarneming en die van de tastzin. Om enkele voorbeelden te noemen:

Het aanraken van gladde of ruwe, gebogen of rechte vlakken en het voelen van de materie (zoals steen, hout of brons) leveren andere gevoelens en gemoedstoestanden op.

Een ziende bezoeker die in een expositie een gebogen en in elkaar gedoken vrouwenfiguur aanraakte, merkte op: 'Toen ik het beeldje zag, trok het me direct aan en ik ging er dichterbij

staan. Pas toen ik de sterk gebogen rug en schouders aanraakte, ging er een schok van emotie door me heen, en besepte ik de enorme zeggingskracht van dit beeld'.

Kunstschilders maken graag gebruik van het feit dat het gezichtsvermogen zich relatief gemakkelijk om de tuin laat leiden. De perspectivische vlakverdeling en de zogenaamde trompe-l'oeil zijn hiervan bekende voorbeelden. De waarneming via de tast laat zich daarentegen niet zo gauw voor de gek houden. De geknakte stok die in het water staat, blijkt bij betasting ervan gewoon recht te zijn. Een groot verschil tussen tweedimensionale en driedimensionale kunst is de 'echtheid' van de pure vorm. Als er geen licht is, zijn schilderijen en tekeningen niet meer waar te nemen. Daarentegen blijven ruimtelijke beelden in het donker waarneembaar via de tast. De vorm van een beeld blijft lijfelijk en tastbaar aanwezig.

Het beleven van kunst op de tast met kunstvoorwerpen die op de tast gemaakt zijn, opent een heel ander perspectief op de beeldende kunst. Kunst gemaakt op de tast nodigt de toeschouwer uit zich bezig te houden met een andere wijze van 'zien' en een andere visie op het bestaan. Het geeft toegang tot een andere wereld van kunst, emotie, schoonheid en originaliteit, kortom een andere, nieuwe belevingswereld.

Het wezen van de beeldende kunst in het algemeen is de zoektocht naar ordening in ervaringsgegevens. Kunstwerken van visueel gehandicapte kunstenaars kenmerken zich door een eigen ordening, zeggingskracht en abstracte weergave. Immers hun voorstellingen zijn geen weergave van de realiteit, maar van de door hen ervaren werkelijkheid. Bij hen werkt het stileringsvermogen vanuit een ander denkniveau. Hun beeldend werk bevat door de andere, eigen vormgeving ook een andere betekenislaag met een eigen beeldtaal en symboliek. De taal vanuit de tastzin is een andere vormtaal, wat zich kenmerkt door een andere beweging van spanning en ontspanning, lading en ontlading door bolle en holle vlakken en lijnen, gladde en ruwe vlakken, glooiingen en abrupte vlakverdelingen, sierlijke en bruuske houdingen, enzovoort.

De blinde beeldhouwers houden zich daarbij bezig met het wezenlijke van de vorm van het beeld, ontdaan van visuele franje en details. Al staat de essentie van de vorm bij hen voorop, de kleurwerking ontbreekt niet. Voor het ziende publiek is de kleur meestal een belangrijk gegeven. Toch is deze in de beeldhouwkunst secundair. De beeldhouwer (ook de ziende) is in eerste instantie vormgever en geen schilder.

In hun vormgeving laten de visueel gehandicapte kunstenaars hun leefwereld op een andere wijze zien en betasten. Binnen de beeldende kunst zijn zij wel gedwongen hun toevlucht te nemen tot onconventionele methoden en originele invalshoeken om hun gevoelens uit te drukken. Stileren vanuit de tast kan tot nieuwe, ongekennde mogelijkheden leiden en kan in authentieke kunst uitmonden. Kunst op de tast heeft in die zin een grensoverschrijdende potentie.

Kunstobjecten gemaakt door slechtziende of blinde mensen zijn niet bijzonder omdat zij door hen gemaakt zijn. Het gevaar bestaat, dat er een sentimentele houding of een oneigenlijke vorm van nieuwsgierigheid bij het publiek ontstaat en dat deze reageert in de trant van: wat knap hè, helemaal op de tast gemaakt. Soms wordt de opmerking gemaakt: 'als

ik weet dat het door een blinde is gemaakt, ga ik toch beter kijken, en spreekt het me meer aan'.

De slechtziende en blinde kunstenaars vinden dat een onjuiste benadering. Want het publiek vergeet dat er ook een esthetische dimensie is, dat het om kunst gaat. En wel een kunstvorm met een geheel eigen karakter en een geheel eigen wijze van uitdrukken. Een kunstwerk moet vanuit zichzelf aangeven dat het bijzonder is, en niet vanwege het feit dat een blinde persoon het heeft gemaakt. Niet de blindheid staat centraal, maar de haptische kunst, kunst met een eigen vormtaal die zich op eigen, unieke wijze onderscheidt van visuele kunst of auditieve kunst.